

Tatiana Wyderka

"Pateryk Kijowsko-Pieczerski" i kontakty polsko-wschodniosłowiańskie

Acta Polono-Ruthenica 14, 309-315

2009

Artykuł został opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

Tatiana Wyderka
Gdańsk

Pateryk Kijowsko-Pieczerski i kontakty polsko-wschodniosłowiańskie

Powieść minionych lat jest jednym z najbardziej znanych zabytków piśmienictwa staroruskiego. Kronika jest doskonałym źródłem do poznania historii Rusi Kijowskiej oraz jej stosunków z Polską na przełomie wieków X i XI oraz wieku XI. Zainteresowanie kronikarza sprawami polskimi wynikało nie tylko z bliskości państwa Piastów, ale także ze związków małżeńskich łączących dynastie Piastów i Rurykowiczów – np. nieznaną z imienia córką Bolesława Chrobrego była żoną księcia Świętopełka (Przekłętego), Kazimierz Odnowiciel poślubił ruską księżniczkę, siostrę Jarosława Mądrego, Marię-Dobronieę. Wyprawy wojenne tego okresu nie miały na celu podboju jednego państwa przez drugie, były to raczej „interwencje rodzinne”, jak nazywa je S.M. Kuczyński, polegające na udzielaniu pomocy członkowi rodziny¹. Taki charakter miała np. wyprawa kijowska Bolesława Chrobrego z roku 1018. Jej celem było przywrócenie tronu księciu kijowskiemu Świętopełkowi².

W kronice odnajdujemy wiele odniesień do Polski za panowania Bolesława Chrobrego, Kazimierza Odnowiciela i Bolesława Śmiałego. Jednym z szeroko dyskutowanych przez polskich badaczy fragmentów kroniki jest notatka figurująca pod datą 1030: „Tegoż czasu umarł Bolesław Wielki w Lachach i był bunt w ziemi lackiej: ludzie powstawszy pozabijali biskupów i popów, i bojarów swoich, i był u nich bunt”³.

W nauce polskiej panuje pogląd oparty na przekazie z rozdziału 19 Księgi I *Kroniki* Galla Anonima, iż w Polsce doszło do jednej tzw. rewolucji pogańskiej, połączonej ze sprawami społecznymi, w momencie upadku władzy monarszej i załamania się państwowości polskiej, którą badacze datują na lata 1036–1037

¹ S.M. Kuczyński, *Stosunki polsko-ruskie do schyłku wieku XII*, „Slavia Orientalis” 1958, nr 7, s. 241.

² Por. H. Łowmiański (red.), *Historia Polski*, t. I: *do roku 1764*, Warszawa 1958, s. 199; S. Zakrzewski, *Bolesław Chrobry Wielki*, Kraków 2006, s. 301.

³ *Powieść minionych lat*, przeł. i oprac. F. Sielicki, Wrocław – Warszawa – Kraków 1999, s. 117.

(St. Kętrzyński, T. Grudziński) lub 1037–1038 (R. Grodecki, Z. Wojciechowski)⁴. Informację o niepokojach w Polsce po śmierci Bolesława Chrobrego zawiera również *Żywot Mojżesza Węgrzyna* w *Pateryku Kijowsko-Pieczerskim*. Prawdopodobnie znajdowała się też ona w zaginionym *Żywocie Antoniego Pieczerskiego*, którego prawdopodobną treść na podstawie wnikliwych badań tekstologicznych ustalił A. Szachmatow⁵.

Żywot Antoniego Pieczerskiego powstał w wieku XI, jednakże nie zachował się do naszych czasów. O jego istnieniu wiadomo jedynie od Symona i Polikarpa, autorów XIII-wiecznego *Pateryka Kijowsko-Pieczerskiego*, zbioru żywotów mnichów Klasztoru Kijowsko-Pieczerskiego. Niejednokrotnie powoływali się oni na ten utwór w swoim dziele. Żywot był nawet w ich posiadaniu, o czym świadczy wzmianka w pochodzącej z *Pateryka Kijowsko-Pieczerskiego* opowieści *O świętym i błogosławionym o Agapicie*, iż autorzy sięgnęli do tego utworu po 160 latach od momentu, gdy zapomniano o nim Klasztorze Kijowsko-Pieczerskim⁶. Z kart *Pateryka* dowiadujemy się także, iż *Żywot Antoniego Pieczerskiego* zawierał żywoty innych mnichów: Damiana, Jeremiasza, Mateusza, Izaaka oraz Mojżesza Węgrzyna⁷.

Badania nad zapisami w *Powieści minionych lat* oraz *Żywocie Antoniego Pieczerskiego* dotyczące wydarzeń w Polsce prowadzili także uczeni rosyjscy, m.in. A. Szachmatow i W. Koroluk. Pierwszy z nich dowodził, iż informacja o niepokojach w Polsce trafiła do kroniki z tzw. *Zwodu*⁸ pierwotnego, powstałego w latach 1093–1095. *Zwód* przejął ją zaś z *Żywota Mojżesza Węgrzyna*, wchodzącego w skład, jak już wspomniałam, *Żywota Antoniego Pieczerskiego*⁹.

⁴ Por. S. Kętrzyński, *Kazimierz Odnowiciel*, [w:] *Polska X–XI wieku*, Warszawa 1961; T. Grudziński, *Uwagi o genezie rewolucji w Polsce za Kazimierza Odnowiciela*, „Zapiski Towarzystwa Naukowego w Toruniu” 1953, t. XVIII; R. Grodecki, S. Zachorowski, J. Dąbrowski, *Dzieje Polski średniowiecznej*, t. I, Kraków 1995; Z. Wojciechowski, *W sprawie rewolucji pogańskiej w Polsce w roku 1037*, „Studia Historyczne”, Warszawa 1955. Natomiast D. Borawska (*Kryzys monarchii wczesnopiastowskiej w latach trzydziestych XI wieku*, Warszawa 1964) oraz W. Dziewulski (*Postępy christianizacji i proces likwidacji pogaństwa w Polsce wczesnofeudalnej*, „Prace Opolskiego Towarzystwa Przyjaciół Nauk Wydział Nauk Historyczno-Społecznych”, Wrocław – Warszawa – Kraków 1964) uważają, iż informacja o niepokojach w Polsce po śmierci Bolesława Chrobrego zawarta w ruskiej kronice jest prawdopodobna.

⁵ Podaję za L. Nędzyńska, *Pateryk Kijowsko-Pieczerski, czyli opowieści o świętych ojcach w pieczarach kijowskich położonych*, Wrocław 1993, s. 63.

⁶ *O świętym i błogosławionym Agapicie, lekarzu, który zapłaty nie chciał*. Słowo 27, ibidem, s. 207.

⁷ Ibidem oraz s. 223.

⁸ Tak nazywano na Rusi zbiory zapisów z tablic kalendarzowych, prowadzonych przy dworach książęcych, zawierających informacje o zdarzeniach z życia religijnego i świeckiego, uzupełnianych o przekazy ustne, por. *Powieść minionych lat*, op. cit., s. X.

⁹ Zagadnienie podaję za D. Borawska, op. cit., s. 50–51, przypis 155.

W. Koroluk zauważył, iż wiadomość ta nie mogła trafić do *Powieści minionych lat z Żywota Mojżesza Węgrzyna*, gdyż żywot powołuje się na kronikę¹⁰. Badacz ten dowodził, iż zarówno kronika, jak i żywot zaczerpnęły tę informację ze wspólnego źródła, jakim mogła być opowieść o losach Predsławy, siostry Jarosława Mądrego, uprowadzonej do Polski w wyniku wyprawy kijowskiej Bolesława Chrobrego w roku 1018. Z kolei opowieść o Predsławie opierała się na relacji Gertrudy, żony księcia Izjasława i córki Mieszka II¹¹. Wersje *Powieści minionych lat* i *Żywota Mojżesza Węgrzyna* dotyczące śmierci polskiego króla różnią się od siebie, gdyż – jak dowodził Koroluk – redaktorzy notatek albo w różny sposób wykorzystali swe źródło, albo mieli różne jego warianty.

W. Dziewulski zauważył, iż określenie Bolesława Chrobrego przydomkiem „Wielki”, użytym przez Gertrudę, nie mogło znaleźć się w opowieści o Predsławie, wręcz przeciwnie – władca Polski musiał zostać przedstawiony w niekorzystnym świetle z uwagi na to, czego się dopuścił, a mianowicie pohańbił¹², a następnie uprowadził ruską księżniczkę. Dlatego też, według Dziewulskiego, należałoby dać pierwszeństwo teorii Szachmatowa, iż pełna relacja Gertrudy mogła znajdować się w *Żywocie Antoniego Pieczerskiego*, początek zachował się w *Żywocie Mojżesza Węgrzyna* oraz *Żywocie Teodozego Pieczerskiego*, natomiast zasadnicza część w *Powieści minionych lat*¹³.

Natomiast D. Borawska podkreśliła, iż łączenie przez Koroluka opowieści o Predsławie z opowieściami Gertrudy jest sprawą dowolną. Zdaniem badaczki *Żywot Mojżesza Węgrzyna* potwierdza wiadomość z *Powieści minionych lat* o powstaniu w Polsce po śmierci Bolesława Chrobrego. Autor żywota nie mógł zaczerpnąć informacji o śmierci polskiego króla z pisanych źródeł ruskich, gdyż data ta, czyli rok 1025, nie została na Rusi zapisana. Stąd też wniosek, iż autor skorzystał z innego, nie pisanego źródła, jakiego – Borawska nie formułuje żadnej sugestii¹⁴.

Jak podaje D. Stepowyyk, jakąś wersję *Żywota Antoniego Pieczerskiego* znał i czytał mnich Kasjan, redaktor *Pateryka Kijowsko-Pieczerskiego* z roku 1462. Nie umieścił jej jednak w zbiorze jako osobnego żywota, ale włączył w opowieść

¹⁰ Co ciekawe, „[...] krótkie opowiadanie o Mojżeszu, figurujące w *Zbiorze twerskim* i oparte bądź na jakiejś redakcji *Paterikonu*, bądź też na jego praźródle, nie wspomina o powstaniu w Polsce” – W. Dziewulski, op. cit., s. 75 i 76, przypis 3.

¹¹ Podaję za: D. Borawska, op. cit., s. 50–51, przypis 155.

¹² „[...] w kilku późniejszych latopisach ruskich, m.in. w tzw. *Woskriesieńskim Sofijskim Pierwszym* i *Nowogrodzkim Czwartym* zanotowano: „I siadł Bolesław na tronie Włodzimierzowym. I wtedy Bolesław położył sobie na łożu Predsławę, córkę Włodzimierzową, siostrę Jarosławową” – J. Strzelczyk, *Bolesław Chrobry*, Poznań 2003, s. 178. Por. również J. Banaszekiewicz, *Bolesław i Predsława. Uwagi o uroczystości stanowienia władzy w związku z wejściem Chrobrego do Kijowa*, „Kwartalnik Historyczny” 1990, t. 97, z. 3–4.

¹³ W. Dziewulski, op. cit., s. 97, przypis 93.

¹⁴ Por. D. Borawska, op. cit., s. 53.

o początkach Klasztoru Kijowsko-Pieczerskiego¹⁵. W roku 1931 D. Abramowicz wydał opracowanie rękopisu tzw. drugiej redakcji kasjańskiej ze zbiorów biblioteki Ławry Kijowsko-Pieczerskiej. W redakcji tej informacja o niepokojach w Polsce znajduje się w *Żywocie Mojżesza Węgrzyna*¹⁶, wzmiankuje się o niej też w *Żywocie Teodozego Pieczerskiego*¹⁷.

Żywot Antoniego Pieczerskiego, choć najpewniej nie ten zaginiony, jak również *Żywot Mojżesza Węgrzyna* oraz *Żywot Teodozego Pieczerskiego*, znajdują się w XVIII-wiecznym egzemplarzu *Pateryka Kijowsko-Pieczerskiego* ze zbiorów Katedry Sławistyki Uniwersytetu Gdańskiego (sygn. III 1 s).

Redaktor żywota *Żywot Antoniego Pieczerskiego* opisuje, jak księżę Izjasław, powodowany gniewem za postrzyżenie w stan mniszy swego ulubionego dworzanina Jefrema oraz Warlaama, syna bojara Jana, wygania mnichów pieczerskich z Kijowa. Żona księcia prosi go, by cofnął swe nieopatrne słowa, gdyż wygnanie mnichów może ściągnąć nieszczęścia na kraj, jak to miało miejsce w jej ojczyźnie. Redaktor w tym miejscu otwiera kwadratowy nawias i dodaje, błędnie nazywając księżną córką Bolesława Chrobrego, iż bunt w ziemi lackiej wybuchł z powodu wygnania mnichów za postrzyżenie Mojżesza Węgrzyna. Skutkiem tego była rychła śmierć króla, a w jego królestwie wybuchła wojna wewnętrzna, w której zginęli biskupi i królewscy rycerze.

Żywot Antoniego Pieczerskiego, k. 3 verso, wiersze 8–24	Tłumaczenie własne
<p>Препыный же оць нашъ Антоній понждень шн проинкамъ княжнмъ гнѣвомъ, шкнлца чмъ учрощнмъ, во ннд нгандъ изъ блгтѣн шрѣлшнмъ, ндмѣ погдъ нзъ нщѣры. О блѣ мншлшн прѣ княгнн, молаше княца прн- лѣжнш, да нѣ шгоннтъ гнѣвомъ швнмъ рѣшѣ бжнхъ ш облчнчъ швѣл, гнѣбл рлдн бжнхъ тл- ковѣш, шкоже блнть во оцѣтѣн едъ, въ землн лѣхнш, по шгнмнн чнроунцѣвъ . [Блнть ко ндъ княгнн рѣшѣмъ лѣхншл землн, днрѣ боллблв хрѣбрѣш: бошолнншн же гнѣбл бжнн, нже блнть по шгнмнн чнроунцѣвъ, за пострнжннѣ прнпнлѣш Дшвнмъ Оуѣрнн: еддъ оць едъ боллблв, нзгнлвнн чѣхъ рѣшѣмъ бжнхъ, смнрчн нпнрннѣн прѣдлѣхъ блнть, н боллблшн бл- ннмнждѣовнѣн блнцѣн, нзбншл лндѣ рншншѣ нболлв швнхъ.]</p>	<p>Świątobliwy zaś ojciec nasz Antoni poruszony był takim księżęcym gniewem przez księcia ciemności wywołanym, do innego kraju, z braćmi pozostałymi, wyszedł wtedy z pieczary. Jednak usłyszawszy to, księżna prosiła księcia gorliwie, by nie wyganiał gniewem swoim sług Bożych, z ziem swoich z powodu gniewu Bożego, takiego, jaki był w ojczyźnie jej, w ziemi lackiej) po wygnaniu mnichów. [Była bowiem księżna rodem z lackiej ziemi, córką Bolesława Chrobrego. Wspomniała zaś gniew Boży, który miał miejsce po wygnaniu mnichów za postrzyżenie świątobliwego Mojżesza Węgrzyna, kiedy ojciec jej Bolesław wygnął te sługi Boże, na śmierć rychłą wydany został i kiedy powstał bunt wewnętrzny wielki zabijali ludzie biskupów i bojarów swoich.]</p>

¹⁵ Д. Степовик, *Історія Києво-Печерської Лаври*, Київ 2001, s. 40.

¹⁶ Ibidem, s. 148.

¹⁷ Д. Абрамович, *Києво-Печерський Патерик*, Київ 1991 (reprint z 1931), s. 34.

Natomiast *Żywoyt Mojżesz Węgrzyn*a w taki sposób mówi o tym wydarzeniu:

Żywoyt Mojżesza Węgrzyn, karta 137 verso, wiersze 9–25	Tłumaczenie własne
<p>СѢМЪ ІОНЪ БОЛАА БОЛААВЪ, И ХОТѦ ПАЧІ ІУ- ПІДНАА ІОНЪВОНІИ ЖІНѢ, ВІАНІТІВА РАДІ РОДА ЕА, И АНБІ КЪ МІМ: БОДАНЖІ ГОНІНІЕ ВІАІЕ МАЧІ- ПОРНЦІИ, И НСГНА БРѢХЪ Ш ОЕЛАНТИ ІВОІА. БГЪ ЖЕ ІОНЪВОНІИ ШАЩІНІЕ ЗА ІАБІ ІВОІА ВІКОРѢ. ПО ЕДНІЕ БО МОЦІА БОЛААВЪ ВІСІАПѢ ІУМІ, И БАНТѢ МАТІЖѢ ВІАНКѢ БОВІИ ЛАХІКОМЪ ЗІАМІ: НЕО БОІ- ТАВІШІ АНДІ, И СІНІША ЕПІПІИ И БОЛАВІ ІВОІА, ІЗ МІАМІЖЕ И ТѦ ЖІНА БІСІТѢДНАА ІУІІА БІПІТѢ. ШІАМЪ ГІВѢТЪ БЖІІМЪ БІВІІНІАМЪ ПО НСГНАМІИ ЧІНОРНЦЕВЪ ЗА ПОРНІЖІНІЕ ПРНІАГО ЦІВІІА, ВОПОМІНАШІ ПО АБТѢХЪ МНОГІХЪ ВІАНКОМЪ КІА- ЗІИ КІІВІКОМЪ ІЗСАІАВЪ, КІАГІНА ЕГѢ ЛАХОВІЦА ІДЦІИ, ДІРІВЪ БОЛААВЪ, МОІА ІЗ МАКАДОНІАМЪ, ДА НЕ ШОГОНІТЪ Ш ОЕЛАНТИ ІВОІА ПРНІДОЕНАГО АНТІ- НІА И БІАТІИ ЕГѢ, ЗА ПОРНІЖІНІЕ БІЖІМІАШЪ БА- ААААА И БІФІАА ЕУНІХА.</p>	<p>Na to przyzywał Bolesław, i chciał, bardziej dogodzić niewieście się stała, z powodu jej wysokiego rodu i miłości do niej: wzniecił prześladowanie wielkie mnichów, i wygnał wszystkich ze swego kraju. Bóg zaś wnet uczynił pomstę za sługi swoje.</p> <p>Pewnej nocy Bolesław nagle zmarł, i był bunt wielki w całej ziemi lachej: bowiem powstawszy ludzie pozabijali biskupów i bojarów swoich, z nimi zaś i ta niewiasta bezwstydną zabita została.</p> <p>O tym gniewie Bożym, który nastąpił po wygnaniu Mnichów za postrzyżenie świątobliwego Mojżesza, wspomniała po wielu latach wielkiemu księciu Kijowskiemu Izjasławowi, księżna jego Laszką będąca, córka Bolesława, prosząc poprzez naukę, by nie wyganiał z kraju swego świątobliwego Antoniego i braci jego, za postrzyżenie błogosławionego Warłaama i Efrema eunucha.</p>

Co ciekawe, *Żywoyt Teodozego Pieczerskiego* z gdańskiego *Pateryka* nie zawiera omawianej relacji. Jedyne zdanie, z którego możemy wyciągnąć wniosek, iż mnisi pieczerscy byli zmuszeni z jakiegoś powodu opuścić mury klasztoru, to: „Kiedyś błogosławiony Nikon [który wielebego (Teodozego – T.W.) postrzygł też z pieczary odszedł] wrócił do pieczerskiego monasteru”¹⁸. Nikon był tym mnichem, który na polecenie Antoniego postrzygł w stan mniszy Jefrema i Jana. Brak tu fragmentu o książęcym gniewie i słowach przestrogi jego małżonki.

*

Z powyższej analizy nad zapisami ze staroruskiej kroniki i żywotów mnichów pieczerskich wynika, iż przenikanie pewnych informacji z jednego źródła do kolejnego odbywało się bardzo płynnie, tak iż nieraz nie można dociec ich źródła pierwotnego.

¹⁸ *Żywoyt Teodozego Pieczerskiego*, k. 15, w. 26–28, w tłumaczeniu M. Oziębłego z pracy magisterskiej obronionej w roku 2007 w Katedrze Sławistyki Uniwersytetu Gdańskiego pt. „*Pateryk Kijowsko-Pieczerski*” i „*Żywoyt Teodozego*” w języku i kulturze Rusi.

Ambicją kronikarza było utrwalenie dla potomnych informacji o wydarzeniach z historii Rusi Kijowskiej. Natomiast cel, jaki przyświecał autorom żywotów, był nieco inny. Żywoty były utworami o charakterze dydaktycznym – poprzez ukazanie losów świętego wskazywały na wartości chrześcijańskie, którymi powinien kierować się w życiu również czytelnik. Obecność wiadomości o niepokojach w Polsce, które nastąpiły po śmierci Bolesława Chrobrego, w różnych wariantach w dwóch żywotach z gdańskiego *Pateryka Kijowsko-Pieczerskiego* i również w dwóch w opracowaniu Abramowicza, świadczy przede wszystkim o tym, iż miały to być słowa przestrogi – brak szacunku wobec Kościoła i służb bożych może obrócić się przeciwko każdemu, nawet najpotężniejszemu władcy.

Summary

„The Paterik of Kievan Caves Monastery” and Polish-east Slavic contacts

The article is an analysis of the information on anxiety in Poland in the 11th century, as noted down in Russian sources, that in the 12th century chronicle *the Tale of Bygone Years, the Life of Moisej the Hungarian at the Paterik of Kievan Caves Monastery*, a collection of stories from the lives of monks of the Kievan Caves Monastery, whose original version was created in the 13th century. Probably this piece of information was also included in *the Life of Antonij Pečerskij*, created in the 11th century, however it has not been preserved to our times. It is probable that the common source for the aforementioned items was a tale about the Russian princess Predslava who was kidnapped to Poland in 1018. Those sources claim that the anxiety in Poland arose just after Boleslav I the Brave died, which is mentioned in *the Tale of Bygone Years* under 1030. However, the Polish science claims that so called pagan revolution related to social affairs took place at the moment of collapse of the state of Poland. This event dates back to 1036–1037 or 1037–1038.

Having analysed the records of the old Russian chronicle and the stories from the lives of monks of the Kievan Caves Monastery it results that transfer of some information from one source to another was very smooth, thus it is sometimes impossible to investigate the origin source.

Резюме

„Киево-Печерский патерик” и польско-восточнославянские контакты

Статья является анализом сведений о волнениях в Польше в XI веке, которые были отмечены также в древнерусских источниках, таких как летопись от XII века *Повесть временных лет*, *Житие Моисея Угрина* из *Киево-Печерского патерика*, а также в сборнике житий монахов Киево-Печерского монастыря, первичная редакция которого относится к XIII веку. Эти сведения по всей вероятности находились и в *Житие Антония Печерского*, написанном в XI веке, однако не сохранившимся до наших времен. Возможно, что общим источником для всех вышеназванных являлся рассказ о русской принцессе Предславе, похищенной в Польшу в 1018 г. По этим источникам волнения в Польше имели место уже после смерти Болеслава Храброго, которая в *Повести временных лет*

отмечается на 1030 г. Однако в польской науке приняты взгляды, что языческая революция, связанная с общественными вопросами, возникла в момент провала польской государственности. Эти события, как правило, относятся к годам 1036–1037 или 1037–1038.

Из анализа записей древнерусской хроники и житий киево-печерских монахов следует, что сведения переходили из одного в другой источник весьма плавно, поэтому иногда невозможно определить первоначальный источник.